

KNYGA APIE TEOLOGĄ IR POETĄ KRISTIJONĄ DONELAITĮ

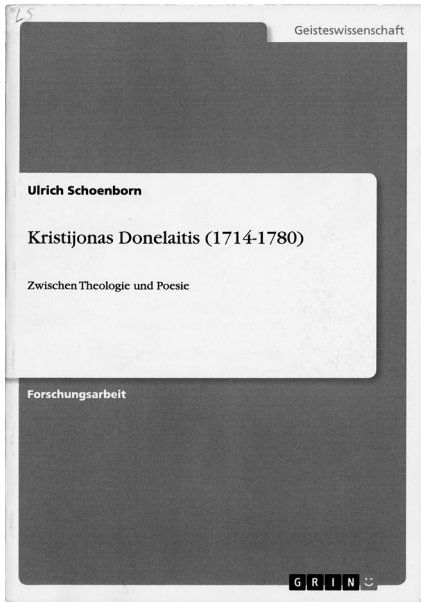
Irena Krivienė | Vilniaus universiteto biblioteka
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius, Lietuva
El. paštas: irena.kriviene@mb.vu.lt

SCHOENBORN, ULRICH. *KRISTIJONAS DONELAITIS (1714–1780): ZWISCHEN THEOLOGIE UND POESIE*. MÜNCHEN: GRIN VERLAG GMBH, 2014. 230 P.
ISBN 978-3-656-64678-5.

Gausų 300-ųjų Kristijono Donelaičio gimimo metinių jubiliejinių renginių ir publikacijų sąrašą papildė 2014 metais Vokietijos GRIN leidyklos išleista Ulricho Schoenborno knyga *Kristijonas Donelaitis (1714–1780): tarp teologijos ir poezijos* (vok. *Kristijonas Donelaitis (1714–1780): Zwischen Theologie und Poesie*). Kaip knygos pratarmėje rašo autorius, imtis leidinio, skirto didžiajam lietuvių literatūros klasikui, jį paskatino 2013 m. rudenį Lietuvių kultūros instituto surengta konferencija „Prūsų ir lietuvių poetas Donelaitis / Donalitus ir jo epocha“. Vokietijos mieste Lampertheime-Hüttenfelde vykusioje konferencijoje skaitytame pranešime U. Schoenbornas apžvelgė K. Donelaičio kūrybą XVIII a. religiniame ir teologiniame kontekste, evangelikų liuteronų kunigo poeto sąsajas su Karaliaučiaus teologine aplinka bei jos įtaką jo kūrybai. Pranešime glaustai pristatytas temas autorius išplėtojo apžvelgiamoje knygoje.

U. Schoenbornas knygos pratarmėje rašo, kad jeigu prieš beveik porą dešimtmečių nebūtų atvykęs į Klaipėdos universiteto Teologijos centrą skaityti paskaitų, greičiausiai niekada nebūtų atradęs K. Donelaičio. Tuo nesunku patikėti, nes jo mokslinių tyrimų kryptis iki tol buvo orientuota kita linkme. U. Schoenbornas, apgynęs disertaciją iš evangeliškosios teologijos srities, visą dėmesį savo mokslinėse publikacijose buvo sutelkęs į šios temos, Naujojo Testamento, taip pat Heseno ir Baltijos šalių bažnytinės istorijos tyrimus.

Knygos įžangoje, remdamasis pirmiau minėtos konferencijos metu skaitytų tyrėjų pranešimų ir diskusijų klausimų ir įžvalgų kontekstu, U. Schoenbornas išskiria tris aspektus, tarsi įrėminančius visus šios temos tyrimus: istorinis Donelaitis (K. Donelaičio gyvenimo, jo aplinkos, laikmečio klausimai), filologinis Donelaitis (lietuvių literatūros klasiko literatūrinės kalbos tyrimai, tautosakos įtaka jai etc.) ir interpretuojamas Donelaitis (K. Donelaitis skaitytojų, tyrėjų akimis). Kalbant apie K. Donelaičio kūrybą ir gyvenimą šie aspektai yra stipriai tarpusavyje susiję, tad nederėtų išleisti iš akiračio fakto, kad koncentruojantis į kurį nors vieną būtų neišvengiamai nukrypstama į vienpusiškumą ir subjektyvumą.

Interpretuodamas konferencijos dalyvių pateiktą informaciją, autorius kviečia šią studiją vertinti kaip tarpdalykinį veikalą – savotišką sankirtos tašką, kuriame susitinka įvairių laikotarpių įvairių autorių tekstai, išvalgos ir mintys.

U. Schoenborn knyga *Kristijonas Donelaitis (1714–1780): tarp teologijos ir poezijos* sudaro penkios dalys: „Tolminkiemio kunigo gyvenimas ir veikla“, „Literatūrinė kūryba“, „Donelaitis Karaliaučiaus šimtmečio kontekste: teologijos istorijos paskaitos“, „Dievas–gamta–protas: išmintingai demonstruojamas pamaldumas“, „Epilogas: tik *dykos kalbos?*“ Kiekvieną dalį apžvelgsime atskirai.

Dalyje „Tolminkiemio kunigo gyvenimas ir veikla“, susidedančioje iš septynių smulkesnių skyrių, autorius pristato pagrindinius K. Donelaičio gyvenimo faktus, pomėgius, savivertę, dvasininko veiklą, santykius su vyresnybe, aprašo Tolminkiemio pastoriaus priesakus jo veiklos perėmėjui, taip pat Tolminkiemio vietovės išgarsėjimą, tapsmą muziejumi ir savotiška piligrimystės vieta čia gyvenusios ir kūrusios asmenybės deka.

Valstietiškoje aplinkoje augusį ir lietuvybės apsuptyje brendusį jaunąjį K. Donelaitį likimas atvedė į Karaliaučiaus katedros mokyklą Kneiphofe. Čia įgytos žinios padėjo jam puikiai pasiręgti ir įstoti į Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą. Lietuvių kalbos seminaro pamokos, platus dėstomų dalykų spektras, pažintis su graikų ir romėnų rašytojų kūriniais, domėjimasis muzika, praktine mechanika formavo būsimojo kunigo pasirėngimą profesinei ir kūrybinei veiklai. Profesinėje veikloje pareigas bendruomenei ir artimiesiems laikęs pagrindine savo misija, K. Donelaitis rūpinosi bažnyčios statyba, kunigų našlių namo reikalais, nuomininkų ir bendruomenės ginčais, t. y. labai žemiškais dalykais, sykiu nenutoldamas nuo tikėjimo tiesų. Rūpinimasis bendruomenės ateitimi jaučiamas tiesioginiuose ir netiesioginiuose priesakuose jo darbų tęsėjui. Nepritarė jis istorinių pokyčių nulemtam svetimšalių įsikūrimui artimoje aplinkoje, baimindamasis, kad šis procesas skatins vietinius užmiršti savo tradicijas ir istoriją. U. Schoenbornas šias nuostatas pagrindžia gausiai cituojamomis ištraukomis iš K. Donelaičio eilių ir raštų.

Antroji dalis „Literatūrinė kūryba“ – pati mažiausia šioje studijoje. Joje lakoniškai atpasakojama vadovėline tapusi informacija apie K. Donelaičio „Metų“

rankraščio likimą ir jo publikavimą. Čia prisimenami žmonės, prisidėję prie to, kad K. Donelaičio kūryba nenuėitų užmarštin: pirmasis K. Donelaičio „Metų“ leidėjas Martinas Ludwigas Rhesa, kūrinių lietuvių kalba su komentarais ir lietuvių–vokiečių kalbų žodynėliu išleidęs Augustas Schleicheris, Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas, siekęs išvengti L. Rėzos ir A. Schleicherio leidimuose atsiradusių trūkumų, Ludwigas Passarge, ne tik išvertęs „Metus“, bet ir pirmasis pavadinęs jų autorių lietuviškuoju Teokritu, taip pat Herrmannas Buddensiegas, 1966 m. dar kartą išvertęs K. Donelaičio „Metus“ bei laikęs jo autorių lietuvių nacionaliniu poetu, o patį kūrinių prilyginęs lietuvių epiui.

Dalyje „Donelaitis Karaliaučiaus šimtmečio kontekste: teologijos istorijos pasikaitos“ plačiai nušviečiamas religinis politinis ir socialinis istorinis pretekstas, aptariama Prūsijos valstybės ir bažnyčios bei Rytų Prūsijos situacija pirmoje XVIII a. pusėje. Šios dalies atskiruose skyriuose nagrinėjamas pietizmo fenomenas, pietistinio judėjimo Karaliaučiuje plitimas ir jo priešininkų, taip pat tikėjimo ir proto susitaikymo klausimai. Šią dalį U. Schoenbornas pradeda nedideliu skyreliu „Kelrodis dokumentas“ apie Prūsijos karaliui adresuotą 1743 m. surašytą, šiuo metu Prūsijos valstybiniame archyve saugomą dokumentą, kuriuo Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto profesoriai paliudija, jog K. Donelaitis yra tinkamai pasirengęs ir gali eiti Tolminkiemio bažnyčios klebono pareigas. Pažymą pasirašiusieji Johannas Danielis Kypke, Johannas Heinrichas Lysijus, Franzas Albertas Schulzas ir kiti priklausė pietistų sambūriui, glaudžiai bendradarbiavo su šios pakraipos pradininkais Halėje ir turėjo didžiulę įtaką Karaliaučiaus religiniame, švietimo ir akademiniam gyvenime. Minėtasis dokumentas aiškiai liudija, kad K. Donelaičiui nebuvo svietimos naujos religinės idėjos, antraip vargu šį dokumentą būtų pasirašę pietistinio judėjimo šalininkai Karaliaučiuje. K. Donelaičiui 1743 m. atvykus į Tolminkiemį, religiniame pasaulyje jau buvo pradėję rasti tam tikrų pokyčių, suteikusių teologiniam ir filosofiniam diskursui naujų atspalvių. U. Schoenbornas laikmečio teologinės krypties įtaką K. Donelaičiui vertina kaip turėjusią didžiulį poveikį. Kita vertus, Tolminkiemio pastorius pietizmo keliu galutinai nepasuko, šiam apsisprendimui įtakos greičiausiai turėjo epochų sankirtos pokyčiai (p. 66).

Pietizmo laikotarpiui Karaliaučiuje skirtoje dalyje knygos autorius aptaria politines, istorines, socialines sąlygas, sukūrusias palankią aplinką pietizmo fenomenui šiame regione atsirasti ir sustiprėti. U. Schoenbornas analizuoja Prūsijos karaliaus Friedricho Wilhelmo I, ypač vertinusio inovatyviają pietistinio judėjimo dvasią, vykdomos valdymo, teismų, švietimo reformos įtaką ir sąsajas su Bažnyčia. Pietizmo, vieno didžiausių po Reformacijos kilusių atsinaujinimo judėjimų Bažnyčios aplinkoje, šalininkai kritikavo protestantizmo dogmatiškumą, per menką idėjų sklaidą, Bažnyčios ir valdžios interesų supainiojimą (p. 74). Pietistinio judėjimo orientacija į individualų

atsidavimą tikėjimui, žmogaus pamaldumą, dvasinį tobulėjimą ir atgimimą žadino žmonių domėjimasi šio judėjimo idėjomis. Nuo pat pietistinio judėjimo pradžios atsinaujimo idėjos greitai plito visuose visuomenės sluoksniuose: kilmingieji, vidutinio luomo atstovai, valstiečiai ir amatininkai būrėsi į vadinamuosius „kristalizacijos punktus“, buvo vėl prisiminti Reformacijos laikotarpio vertybiniai elementai (p. 76).

Pradžią Karaliaučiaus pietistiniam laikotarpiui davė Theodoro Gehro pedagoginė iniciatyva: jis savo namuose 1698 m. įsteigė pietistinio judėjimo idėjomis besivadovaujančią ir greitai išpopuliarėjusią privačią mokyklą, kurią pats jos steigėjas laikė Dievo inspiruota veikla. 1703 m. mokyklai suteiktas Prūsijos karaliaus vardas *Collegium Fridericianum* liudijo šalies vadovo palaikymą ir neleido jos puldinėti pietistinio judėjimo priešininkams. T. Gehro pradėtą veiklą tęsė ir plėtojo pietistinio judėjimo idėjas Halėje perėmęs H. Lysijus, kuris buvo pakviestas į Karaliaučių. Čia jam 1702 m. buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis. H. Lysius pirmasis pietizmo idėjas pradėjo skelbti viešai iš sakyklos. Karaliui inicijavus Rytų Prūsijos reformos ir reorganizavimo programą, šalies vadovo prielankumą užsitikrino H. Lysijaus vaidmuo šiuose procesuose – ypač susijusiuose su švietimu ir Bažnyčia – buvo didžiulis. Pietistinio judėjimo epochos Karaliaučiuje įsitvirtinimui didelės įtakos turėjo H. Lysijaus galimybės pritraukti Halės pietistinio modelio šalininkus Abrahama Wolfą, Georą Friedrichą Rogallį, J. D. Kypke'ę, Danielį Salthenijų, Franzą Albertą Schultzą į šį Rytų Prūsijos miestą. Tačiau augo ne vien sekėjų gretos, bet ir nesutarimai tarp pietistinio judėjimo atstovų ir konservatyviosios Bažnyčios šalininkų.

Atsakingas už bažnyčių ir švietimo reformos įgyvendinimą H. Lysijus, iš pradžių nemažai dėmesio skyręs ir lietuvių tautiniams klausimams, vėliau rėmė germanizacijos planą argumentuodamas tuo, kad tai skatintų ekonominę ir kultūrinę krašto plėtrą. Planui nepavykus, H. Lysijus prarado karaliaus pasitikėjimą, o bažnyčių ir švietimo reformos įgyvendinimas buvo pavestas Johannui Jacobui Quandtui, kilusiam iš liuteronų ortodoksų šalininkų šeimos. Studijos Karaliaučiaus, Halės, Leipcigo, Groningeno, Leideno ir Amsterdamo universitetuose leido jam įgyti aukšto lygio išsilavinimą, J. J. Quandtas tiek šalininkų, tiek priešininkų buvo vertinamas kaip universalus mokslininkas ir puikus pamokslininkas. Bažnyčių ir mokyklų reformos kontekste jam buvo pavesta rūpintis religinio turinio leidinių – Biblijos, katekizmo, pamokymų – lietuvių kalba leidyba.

Pietistiniam judėjimui XVIII a. pradžioje plintant Karaliaučiuje, Bažnyčios ir visuomenės nuomonės ir pozicija pietizmo atžvilgiu vis labiau išsiskyrė. Karaliaučiaus universiteto fakultetų studentai buvo pirmieji, kurie viešai – dažnai pašiepimai ir gana agresyviai – pradėjo reikšti savo nepasitenkinimą dėl suvaržomų laisvių. Kaip laiške, adresuotame bičiuliams Halėje, rašė D. Salthenijus, pietistinio judėjimo šalininkams dažnai būdavo grasinama, daužomi jų namų langai, jų vardais su

niekinamais epitetais aprašinėjamos pastatų sienos, o vakare dėl užpuolimo pavojaus jiems būdavo geriau nesirodyti gatvėje. Karaliaučiaus gyventojai taip pat reiškė savo nepasitenkinimą, kritiškai vertindami pietistinį judėjimą. Studijos autorius knygoje apžvelgia Christiano Gabrielio Fischerio, juristo Theodoro Ludwigo Lau, gydytojo Christiano Ernsto Kleinfeldo, retorikos ir istorijos profesoriaus Johanno Samuelio Strimesijaus ir kitų darbuose pietistinio judėjimo atžvilgiu išsakytas kritines mintis.

Dalies pabaigoje esančiame skyriuje „Tikėjimo ir proto susitaikymas“ U. Schoenbornas, remdamasis F. A. Schultzo mokslo darbais, analizuoja įvairius pagrindinio XVIII a. teologinių filosofinių diskusijų klausimo – tikėjimo ir proto ryšio – sąsajų aspektus, ypatingą dėmesį kreipdamas į F. A. Schultzo akcentuojamą *išminties* kaip žmogaus proto ir tikėjimo pagrindo sąvoką (p. 144).

Ketvirtoje knygos dalyje „Dievas–gamta–protas: išmintingai demonstruojamas pamaldumas“ autorius grįžta prie K. Donelaičio – kunigo ir kūrėjo – temos. Tarsi norėdamas pasiteisinti dėl neproporcingai didelės ankstesnės dalies, kurioje išsamiai apžvelgė dvasinę XVIII a. Karaliaučiaus aplinką, U. Schoenbornas rašo, kad to reikėjo, nes tik šiame kontekste vertinant galima iki galo suvokti K. Donelaičio kūrybos, o per ją ir jo pažiūrų esmę. Nors nėra išlikusių per 37 klebonavimo metus sakytų K. Donelaičio pamokslų, jo literatūrinuose kūriniuose aiškiai jaučiamas intensyvaus kreipinio charakteris, liudijantis kunigo ir poeto sąsajas viename asmenyje. Kūrėjo žvilgsnis stebint pasaulį, žmogų ir gamtą remiasi protu grįsta logika, panaudojant ir tam tikrus Biblijos elementus (p. 145). Be išimties visi K. Donelaičio kūrybos vertintojai pabrėžia realistinę stilių, jo kūrybai nebūdingą tuo metu vyravusią idealizuojančią poeziją. Tačiau šį K. Donelaičio stilių knygos autorius traktuoja kaip realizmą su tam tikromis išlygomis: poetas apmąsto, vertina ir apdainuoja pasaulį, matydamas jį dieviškosios tvarkos kontekste.

Gausiai cituodamas „Metus“ U. Schoenbornas atskleidžia K. Donelaičio požiūrį į žmonių elgesio panašumus, nepriklausomai nuo jų kilmės ir socialinio statuso visuomenėje, ir su tuo susijusius kultūrinius, ekonominius, etninius ir moralinius veiksnius. K. Donelaičio empatiją sunkiai dirbantiems žmonėms sustiprina tiesioginės ryšio tarp pastarųjų ir tų, kuriems jie dirba, sąsajos matymas. Tai jokiū būdu nereiškia, jog jam artimos socialinės revoliucinės idėjos; priešingai, K. Donelaitis kur kas labiau tikėjo subalansuotu teisingumu ir per jį lengvai pataisomu pasauliu. Pasitikėjimo dieviškąja pasaulio tvarka idėja jo kūryboje įgyvendinta per ryšį su gamta, kurioje poetas pirmiausia matė mokytoją. Jo kūrybai būdingas literatūrinis struktūrinis elementas – alegorija, kurią taikydamas K. Donelaitis atskleidžia dieviškosios tvarkos ir pasaulio santykių dermę ir analogijas, pavyzdžiui, pavasaris jo kūryboje dažnai reiškia jaunystę, meilę etc. Iš gamtos perimti pavyzdžiai tampa argumentuotais žmogaus gyvenimo liudininkais (p. 154). U. Schoenbornas, aptar-

damas gamtos kaip mokytojos metaforos vartojimą K. Donelaičio kūryboje, trumpai pristato europietišku fenomenu laikytiną religinę filosofinę *fizikinės teologijos* tradiciją, kurios pradžia sietina su Williamu Derhamu. Ankstyvosios Apšvietos epochoje atsiradusi teologinė literatūrinė kryptis pasaulį traktavo kaip kūrėjo veiklos rezultatą ir Dievo apvaizdos vietą. Šios nuostatos atsiskleidė krypties atstovų Friedricho Christiano Lesserio, Bartoldo Heinricho Brockeso, Christiano Fürchtergotto Gellerto kūryboje. Pastarojo pamaldumo samprata, suvokiama per patiklų kūrėjo ir jo kūrinio sąryšį, artima K. Donelaičio pamaldumo filosofijai.

Žavėdamasis gamtos ir žmogaus ryšiu, poetas sykiu suvokia visa ko laikinumą. Gamta nėra amžina, todėl žmogus šio žinojimo akivaizdoje turi stiprinti savo vidines nuostatas, apie šį vidinį savęs stiprinimą K. Donelaitis kalba pasitelkdamas *Senojo Testamento patirties išmintį* (p. 163). Gyvenime viskas praeina, jo pabaigoje žmogus, nepriklausomai nuo susikurto statuso, įgytų privilegijų ir turtų, atsiduria ties tuštumos ir išnykimo riba. Šios nuostatos, perkeltos iš Senojo Testamento, atsispindi K. Donelaičio kūryboje, kuria jis siekia ne tik paskatinti suvokti žmogaus laikinumą žemėje, bet ir susidoroti su šio suvokimo inspiruojama melancholija. Tiek savo kūryba, tiek pastoracine veikla K. Donelaitis prisiėmė madiatoriaus vaidmenį ne tik perduodamas patirties išminties filosofines nuostatas, tačiau ir apgalvotai, protingai mokydamas parapijiečius gyvenimo tiesų. Būdamas tipiškos protestantiškosios darbo moralės šalininkas, savo aplinkoje skleidė darbo reikalingumo, darbo kaip pareigos ir atsakomybės, už kurias žmogus sulaukia atlygio, idėjas. Savo kūryboje poetas dažnai kaip gerai apgalvotos pedagogikos literatūrinį elementą pasitelkia dialogą, kuris leidžia autoritariškai neprimesti gyvenimo sampratos nuostatų, padeda atskleisti skirtingas jo dalyvių pozicijas, iš kurių gimsta autoriaus norima perduoti žinia.

Paskutinės dalies „Epilogas: tik *dykos kalbos?*“ paantraštėje pavartoti paties K. Donelaičio „Metų“ žodžiai, kuriais poetas ironiškai atsiliepia apie savo kūrinį. U. Schoenbornas rašo, kad taip įvertindamas savo darbą K. Donelaitis „nubrėžia jam – teologui ir poetui – tekusią užduotį. Nepretenzingas pamaldumas, elementarios žinios, kalbinis jautrumas, patirties artumas – visa tai suteikė jam galimybę pozicionuotis pereinamajame procese ir leido krizę išsakyti žodžiais.“ K. Donelaičiui buvo ne tik gerai pažįstama nelengva valstiečių dalia, jis taip pat jautė ir gerai suprato pokyčius dvasiniame pasaulyje liudijančius ženklus. Dėl sąsajų su Karaliaučiaus teologine tradicija įtakos laisvai jungdamas istorinius tekstus su savo gyvenamąja dabartimi, naujos epochos priešaušryje K. Donelaitis konstravo naują „suvokimo lauką“, reiškiantį „naują šiapusinę būtį“ (p. 178).

Knygos prieduose autorius pateikia iliustracijų bloką, literatūros nuorodų sąrašą, iliustracijų kopijų šaltinius, kurių didžioji dalis yra interneto ištekliuose.

Įteikta 2015 m. gegužės 17 d.

Priimta 2015 m. gegužės 25 d.